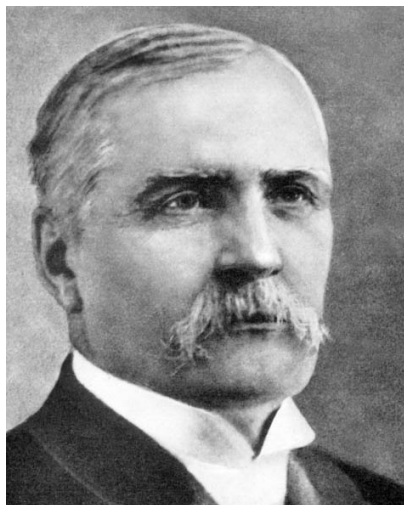

ЛІСЕНКО Микола Віталійович (10(22). 03. 1842, с. Гриньки, нині Глобин. р-ну Полтав. обл. — 24. 10(06. 11). 1912, Київ) — композитор, піаніст, хоровий диригент, фольклорист, педагог, музично-громадський діяч, основоположник нової української національної музики. Брат [А. Лисенка](#) та [С. Старицької](#), чоловік Ольги, батько [К. Масляникової](#), [Мар'яни](#) та [Остапа](#), дід [Аріадни Лисенків](#), троюрідний брат [М. Старицького](#). Дворян. родина Л. походила з козац. старшини, мала влас. герб. Навч. музики з 5-ти р. у приват. учителів, заг. освіту здобув у пансіонах Києва (1852–55), де написав перший свій твір «Полька» (1852), та 2-й гімназії Харкова (1855–59), при якій почав брати участь у концертах як піаніст (1857). Закін. Університет св. Володимира у Києві зі ступ. канд. природн. н. (1865), Ляйпциз. консерваторію (Німеччина, 1869; кл. фортепіано — К. Рейнеке, Е. Венцеля, гармонії та контрапункту — В. Паперітца, Е. Ріхтера). 1874–76 студіював оркестровку в кл. [М. Римського-Корсакова](#) у С.-Петербурзі. Осн. діяльність як композитор, учений-фольклорист, піаніст, педагог, організатор хорів, концерт. життя розгорнув, коли оселився на постійне помешкання в Києві. Еволюція митця пролягала від спонтан. захоплення красою рідної пісні через десятиліття опрацювань, досліджень та артист. популяризування найкращих фольклор. зразків, що ознаменувало вихід фольклоризму в укр. музиці на якісно новий щабель. Л. — перший укр. композитор, який писав твори у різних жанрах муз. мистецтва на основі укр. фольклору. «Фольклор — це саме життя», — писав Л. в одному з листів до [Ф. Колесси](#). Опанував нові муз. галузі й жанри, кладучи на музику відомі зразки укр. поезії. Досягнення Л. стали визначальними й були розвинуті молодшими сучасниками композитора й наступ. генераціями укр.

митців. Завдяки 12-ти десяткам аранжувань для хорів численні аматор. колективи отримали добір. нац. репертуар. У цих творах поєднано стилістику, частково манеру нар. розспіву з тогочас. нормами концерт. хор. викладу, гармонії, фактури. Окремі жанр. добірки становлять 2 вінки-сюїти «Quodlibet» (1875, 1887), обряд. пісні — «Молодощі» й збірки для мішаного хору з фортепіано («Веснянки», «Колядки, щедрівки», «Купальна справа», «Весілля», 1896–1903), що прогнозували плідну ідею динам. театраліз. виконання нар. обряду. Спроби осмислення та узагальнення стильових особливостей укр. фольклору, зокрема козац. епосу з репертуару О. Вересая, пісень Григорія, Каєтана і Франца Відортів, публікація думи «Про Богдана Хмельницького і Барабаша» (1888), написання розвідки про укр. нар. муз. інструменти — засвідчують прагнення Л. піднести теор. рівень муз. етнографії, збудити громад. інтерес до різних галузей нац. фольклору. Докладав всебіч. зусиль для розвитку всіх галузей укр. нац. музики (опер., театр. та ін.), зростання їхнього фахового рівня. Лірико-фантаст. опера «Майська ніч» («Утоплена», 1883), створена з урахуванням специфіки укр. драм. труп, охоплює прозові розмовні фрагменти й понад 30 муз. епізодів. Індивідуалізації образ. характеристик досягнуто завдяки покладенню на музику Л. нар. текстів. Велику роль в опері відіграють контрасти різних драматург. планів — комедійно-побут., лірич., фантаст. Характерний колорит твору пов'язаний із купал., русал. обряд. піснями, що оповивають сюжетні лінії опери, включенням у неї багатьох аранжувань — жартівл., парод., лірич. наспівів. Майстерно виписано хор. тло опери, зокрема знаменитий поліметр. «Туман хвилями лягає» (1-й відомий випадок застосування поліметрії в укр. музиці). Коміко-ліричну оперу «Різдвяна ніч» (за М. Гоголем, 1873) спершу втілено як оперету (поставлено аматорами в домі сестер Ліндфорс), у 2-й ред. — як муз. комедію, у 3-й ред. — поставлено у багатьох театрах і схвально оцінено публікою та критикою. Її постановка на сцені Київ. міського театру 24 січня 1874 започаткувала народж. укр. опер. театру. Привабливості опері надає її зимово-обряд. колорит, зокрема поет. хор. сцени колядування. Муз. драматургії притаманні наскріз. розвиток і водночас наявність окремих сцен, аріозо, пісень. Важливу роль у ній відіграє оркестр (антракти до 2-ї та 3-ї дій, увертюра, пов'язана з різноманіт. тематизмом опери і написана у формі сонат. *allegro*). Щаслива доля судилася лисенк. ред. твору І. Котляревського «Наталка Полтавка» (1889), де композитор дописав увертюру, оперні антракти, опрацював муз. матеріал. Найвидатніша опера Л. — істор.-героїчна нар. драма «Тарас Бульба» (лібрето М.

Старицького за одним. повістю М. Гоголя, 1880-91). За життя композитора ставили лише її фрагменти. Епоху нац.-визв. боротьби українського народу відтворено в ній напруженим розгортанням колізій у житті героїв, протиставленням двох нац. сфер, прагнень різних сусп. верств, рельєф. масовими сценами (особливо в 3-й дії). Виразно окреслено характери гол. дійових осіб (Насті, Тараса, Кобзаря), духов. світ яких поглиблено розкривають не лише пісенно-аріоз. узагальнення, а й виразність мовної декламації, різнобіч. відтворення почуттів цих персонажів за склад. ситуацій. Щедрі розсипи в музиці опери фольклор. поспівок і мелодій відтворено індивідуаліз. інтонац. матеріалом, що підкреслює важливі смислові нюанси, конкретизує мовлення персонажів (партії Андрія, Марильці, Остапа), засвідчуючи поглиблену увагу автора до психол. точності вислову. Масштабність відтворених в опері істор. ситуацій, висока патріот. ідея, широке дихання хор. сцен, різнобічне розкриття переживань героїв, поставлених в екстремал. обставини, підносять оперу «Тарас Бульба» до найвищих здобутків укр. опер. творчості; інтродукція до неї (в ред. Л. Ревуцького й Б. Лятошинського) є одним із найпопулярніших інструм. творів в історії укр. музики, муз. символів України. Принципи драматургії опери, сцен. життя в різних постановках (1924, 1937, 1955) мали неабияке значення для подальших шляхів еволюції укр. опер. мистецтва. В опері «Енеїда» (1910, бл. 30-ти муз. номерів і розмовні фрагменти) Л., інтерпретуючи один із сюжетів однойм. бурлеск. поеми І. Котляревського, розмежував у музиці «козацьке» буття Енея і троянців з їхніми живими почуттями та позір. світ олімп. небожителів. Остання опера «Ноктюрн» (1911) — модерно-сецес. інтимно-лірична фантазія, де композитор досяг худож. цілісності стиліз. музики. Театр. музику Л. становлять 9 пісень Офелії до «Гамлета» В. Шекспіра (1878), музика до п'єс М. Старицького — «Чарівний сон» (1894) і «Остання ніч» (1903), драм. сцени «Саффо» (1896-1904, на лібрето Л. Старицької-Черняхівської). Інструм. твори, у яких використано різні муз. форми переважно в романтич. інтерпретації, Л. писав у Ляйпцизі (Симфонія, 1-а частина; Струн. квартет і тріо, «Українська сюїта у формі старовинних танців», яку високо оцінив С. Людкевич; мініатюри для скрипки і фортепіано) і С.-Петербурзі (фортепіанні твори — Рапсодія, Соната, Ноктюрни). У київ. період композитор рідше звертався до інструм. музики, здебільшого створював невеликі п'єси й цикли мініатюр. У багатьох інструм. творах Л. сягнув орган. збагачення жанр. і стиліст. надбань укр. романтич. мініатюри свого часу, а також деяких композицій великого формату та циклів (йдеться передусім про фортепіанні Рапсодії, «Героїчне скерцо», «Епічний фрагмент» тощо) новою нац. достемен. лексикою з думного епосу й формами танц. фольклору. Першим або одним із перших в укр. інструм. музиці опанував жанри: елегії, пісні без слів, серенади, гавота. Художні задуми

спонукали його до оновлення традиц. методу формотворення (нанизування контраст. тематизму), розвитку синтакс. структур, інтонац. перевірення фольклор. матеріалу, «варіантного пророщування тематизму» (Н. Кашкадамова), якими закладалося майбутнє розвитку укр. інструм. галузі. У багатьох інструм. творах Л. уперше в укр. муз. культурі так органічно поєднав стилістику академ. (профес.) музики й муз. фольклору, водночас переосмислюючи його жанри (напр., фантазія «Український козак-шумка»). У фортепіан. Рапсодії № 2 він поєднав нар. жанри думки й шумки. У доробку композитора домінують камерно-вокал. твори, пісні, солоспіви (термін Л.), романси, вокальні ансамблі (бл. 120 назв). Підґрунтя цієї галузі його творчості — здобутки міського романсу, різні фольклорні наспіви. Один із найкращих інтерпретаторів зб. «Кобзар» Т. Шевченка, на тексти якого написав понад 80 вокал. творів (пісні, романси, ансамблі, хори, кантати). Муз. шевченкіана Л. піднесла суспільно значиму проблематику в укр. солоспіві, відкрила нові обрії жанр. типології, поглибила засади нац. муз. стилю. Багато вокал. композицій створив на сл. І. Франка, М. Старицького, С. Руданського, Лесі Українки, Олександра Олеся, М. Вороного, А. Міцкевича, Г. Гайне та ін. Особлива роль у творчості композитора належить оригін. хор. творам, зокрема «Заповіт» (1868, соло тенора з чол. хором), перейнятий нар.-пісен. інтонаціями. Романтич. образність хорів — козац. зі зб. «Кобзар» («Ой нема, нема», «Наш отаман Гамалія», «У туркені по тім боці»), епіч. («Встає хмара з-за лиману», «Ясне сонце в небі сяє», «Ой що в полі за димове») зі стилістикою «крупного штриха», інтонац. засадами нар. епіч. жанрів, вільною характерист. фактурою — відкрила нові грані укр. муз. епіки. На поч. 20 ст. написано хори, позначені гострою суспільно-громад. проблематикою на слова тогочас. поетів (І. Франка, Олександра Олеся, В. Самійленка) — «Вічний революціонер», «Три менти», «Три тости», а також розспіви текстів псалмів — «Хрестним деревом», «Давидова псалма», «Камо піду од лиця Твого, Господи». Вони спираються на широкий спектр інтонац. джерел — від рев. поспівок до переосмислених канон. наспівів. За доби колиш. СРСР особливо часто звучав гімн «Вічний революціонер» (сл. І. Франка), у незалеж. Україні хор «Боже великий, єдиний» став духов. гімном держави, який виконують під час держ. офіц. свят і на завершення Служб Божих окремих укр. християн. конфесій. Водночас інтонац. палітра творчості композитора збагачувалася мінливо-імпресіоніст. барвами («Сон», сл. О. Маковея; «Тихесенький вечір», сл. В. Самійленка). Хор. кантати й поеми («Б'ють пороги», «Іван Гус», «Радуйся, ниво непоплута», «На вічну пам'ять Котляревському», «До 50-х роковин смерті Т. Шевченка») пов'язані зі словом або особою Т. Шевченка. У масштаб. конструкції 5-ї частини кантати «Радуйся, ниво непоплута» муз. матеріал побудовано на основі

колядк. (1-а частина) і веснянк. (5-а частина) пісенності, що піднесло рівень узагальненості худож. концепції твору. Шевченк. поеми, інтерпретовані Л., належали до улюбленого концерт. репертуару, стимулюючи творчі ініціативи композиторів, диригентів, співаків. Муз. діяльність Л. значно вплинула на формування ідейно-естет. позиції та творчість його учнів і послідовників — К. Стеценка, О. Кошиця, М. Леонтовича, Я. Степового, Я. Яциневича, О. Нижанківського, Г. Топольницького, С. Людкевича, Л. Ревуцького та ін. Великий суспільно-культур. резонанс мала просвітн. концертна діяльність хор. капел під керівництвом Л. Організовані ним та його вихованцями артист. колективи перебували в центрі нац. духов. життя як культуротворчі осередки. Впродовж десятиліть вони прищеплювали суспільству, співочому аматорству смак до розмаїтої, художньо опрацьованої нар. пісенності, збагачували репертуар хор. гуртків і окремих виконавців, насичували нац. музикою концерт. обіг. У хор. галузі муз. культури розв'язувалися проблеми худож. методу, синтезу фахової техніки з етностил. засадами на рівні симф. концепцій. Л. — піаніст-віртуоз, інтерпретатор класич. зх. фортепіан. музики (зокрема концертів Л. ван Бетговена, творів Й. Баха, Ф. Шопена, Р. Шуманна та Ф. Ліста), ансамбліст (в інструм. тріо, квартетах, квінтетах, секстетах), акомпаніатор співакам. Л. був також видатним ученим: здійснив величезну роботу щодо збирання і публікації муз. фольклору, досліджував питання з теорії музики, заклавши основу наук. думки про укр. музику, укладив розумінням сутніс. закономірностей, стилю та жанр.-інтонац. природи укр. усної нар. творчості та в різних галузях і жанрах сприяв підвищенню рівня стилетвор. синтезу етномуз. засад. Пед. діяльністю Л. утверджував свої теор. погляди, дбав про муз. освіту в Україні. Заснував першу в Сх. Україні Муз.-драм. школу з українською мовою викладання (1904), що стала основою для розвитку муз. освіти в Україні (від 1918 — Держ. муз.-драм. інститут ім. М. Лисенка), муз. товариство «Київський Боян» (1905). Брав також участь у підготовці «Словаря української мови», переписі насел. Києва (1897). Був одним з найактивніших чл. Київ. «Старої громади», співзасновником Пд.-Зх. відділу Рос. геогр. товариства, співорганізатором Київ. філії РМТ і входив до складу 1-ї її дирекції, був чл. Київ. літ.-артист. товариства. Сприяв виданню ж. «Кіевская старина», г. «Громадська думка» й «Рада». Про Л. знято фільми «Співець народу» (1962, реж. Ф. Соболев), «І струни Лисенка живі» (1966, реж. І. Грабовський), «І в звуках пам'ять відгукнеться» (1986, реж. Т. Левчук), «Микола Лисенко» (2012, реж. О. Бійма). Оперу «На-талка Полтавка» екранізували Р. Єфименко (1978) та І. Кавалерідзе (1986). Його ім'ям названо Муз.-драм. інститут у Києві (1934 реорганіз. у Київ. консерваторію, нині Нац. муз. академія України та Київ. інститут театр. мистецтва, нині Київ. університет театру, кіно і телебачення), Львів. консерваторію (нині Львів. муз.

академія), Харків. театр опери та балету, Колон. зал Нац. філармонії України, Київ. спец. муз. школу-інтернат, дит. муз. школу в Москві. Від 1962 відбувається [Лисенка Миколи імені Міжнародний конкурс](#). 1982 встановлено премію УРСР його імені. У Київ. консерваторії існувала кімната-музей Л., матеріали якої передано до мемор. будинку-музею (нині відділ [музею Видатних діячів української культури Лесі Українки, М. Лисенка, П. Сагаганського та М. Старицького](#)). Пам'ятники композитору встановлено у рідному селі та Києві (1965, скульптор О. Ковальов, арх. В. Гнездилов). У багатьох містах України його ім'ям названо вулиці. 1992 нащадками композитора під час відзначення його 150-річчя від дня народж. створ. Міжнар. благодій. фонд ім. Л., діяльність якого скеровано на підтримку в організації концертів укр. музики.

Основні твори

дит. опери — «Коза-Дерева» (1888), «Пан Коцький» (1891), «Зима і Весна» (1892; усі — лібрето Дніпровой Чайки); оперети — «Чорноморці» (1872, лібрето М. Старицького за п'єсою Я. Кухаренка); вокал.-симф. — «Гей, не дивуйте» для чол. хору й симф. оркестру (1883), «Пам'ятайте, християне» для хору, вокал. дуету та симф. оркестру (опубл. 1973); «Ой плач, душе грішна», «Верховина з коломийкою» для мішаного хору та оркестру (1887); камерно-інструм. ансамблі: для 2-х скрипок, альту й віолончелі — Квартет (1868); для 2-х скрипок і альту — Тріо (1869); для скрипки і фортепіано — Фантазія на 2 укр. нар. теми (1872), Романс (1886), Елегійне капричіо (1894), 1-а рапсодія на укр. нар. теми, 2-а укр. рапсодія («Думка-шумка»), Елегія до роковин смерті Т. Шевченка, «Сонце низенько» (обидва — 1912); для віолончелі і фортепіано — елегія «Сум» (1901); для фортепіано — Ноктюрн, Мазурка, Баркарола, 2 вальси (усі — 1874), Концертні полонези № 1–4, Концерт. вальс (обидва — 1875), Соната, «Мрії», «Епічний фрагмент», Скерцино (усі — 1876), «Героїчне скерцо» (1880), Романс (1886), Гавот (1888), «Пісня без слів» (1892), «Весільний марш» (1896), Вальс, 3 українські народні пісні (усі — 1898–1903), Туш-експромт «Слава» (присвяч. М. Заньковецькій), «Обозний марш» (обидва — 1907), «Жалобний марш», «Кубанський військовий марш», «Запорозький марш»; для хору — 15 творів на сл. Т. Шевченка, 16 — на сл. різних авторів; романси — 51 на сл. Т. Шевченка, А. Міцкевича, Г. Гайне, І. Франка, Лесі Українки, Олександра Олеса, О. Кониського, Є. Гребінки, С. Руданського, М. Вороного та ін.; понад 600 обробок нар. пісень для хору або сольного виконання; музика до театр. вистав.

Основні праці

Характеристика музыкальных особенностей украинских дум и песен, исполняемых кобзарем Вересаем. 1873 // Зап. Юго-Запад. отдела Рус. геогр. об-ва. К., 1874; передруки — у кн. Кобзарь Остап Вересай.

К., 1874; українською мовою – Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм. К., 1978; Народні музичні інструменти на Україні // Зоря. 1894. № 1; передрук книжкою – К., 1955; Зібрання творів у двадцяти томах. К., 1950–59; Про народну пісню і народність в музиці. К., 1955.

Рекомендована література

1. Колесса Ф. Микола Лисенко. Л., 1903;
2. Кривусів-Борецький В. Батько української музики. К., 1920;
3. Грінченко М. Історія української музики. К., 1922;
4. Нью-Йорк, 1961;
5. Кобилянський Л. Микола Лисенко. Л., 1930;
6. Збірник Музею діячів науки та культури України. К., 1930. Т. 1;
7. Дяченко В. Микола Віталійович Лисенко. Життя і діяльність. К., 1941;
8. 1951;
9. 1968;
10. Архімович Л., Гордійчук М. М. В. Лисенко. Життя і творчість. К., 1952;
11. 1963;
12. 1992;
13. Лисенко О. Про Миколу Лисенка: Спогади сина. К., 1957;
14. Грінченко М. Микола Лисенко // Грінченко М. О. Вибране. К., 1959;
15. Андрієвська Н. Дитячі опери М. В. Лисенка. К., 1962;
16. Микола Лисенко. Листи. К., 1964;
17. 2004;
18. Фільц Б. Хорові обробки українських народних пісень. К., 1965;
19. Микола Лисенко у спогадах сучасників. К., 1968;
20. 2003;
21. Булат Т. Микола Лисенко. К., 1973;
22. російською мовою – 1981;
23. Микола Лисенко: Зб. ст. Едмонтон, 1973;
24. Пархоменко Л. Українська хорова п'єса. К., 1979;
25. Козаренко О. Феномен української національної музичної мови. Л., 2000;
26. Ревуцький Д. Микола Лисенко: Повернення першоджерел. К., 2003;
27. Микола Лисенко і українська композиторська школа. К., 2004;
28. Дзюба І. Місце Миколи Лисенка в українській культурі // Дзюба І. З криниці літ. К., 2006;
29. Булат Т., Філенко Т. Світ Миколи Лисенка: Національна ідентичність, музика і політика України 19 – поч. 20 ст. Нью-Йорк; К., 2009;
30. Скорульська О., Чуєва М. Микола Лисенко. Дні і роки. К., 2015.

Л. О. Пархоменко

Бібліографічний опис:

Лисенко Микола Віталійович / Л. О. Пархоменко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-54864>. — Останнє поновлення : 2025.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).